

בין אלתרמן לקדיה – גלגולו של מעיל²

ד"ר שמעונה פוגל

התיאוריה של תרגום הטקסט הספרותי יוצאת בדרך כלל מתוך ההנחה שמלכתחילה רוצה המתרגם להיות נאמן למקור, ולהיזהר מלשנות בתרגומו מן הטבע של המקור, אך עומדים לפניו מכשולים אובייקטיביים. על פי גרעון טורי³ התרגום במובן המצומצם הוא המרת טקסט בלשון אחת בטקסט בלשון אחרת תוך קיום אקוויוולנטיות בין שני הטקסטים. אך כיוון שהלשון והטקסט אינם מתקיימים בחלל הריק, אלא בתוך תרבויות ומסורות, נאלץ המתרגם להביא בחשבון הן את הצפנים הלשוניים, הן את הנורמות הלשוניות, הן את הביצוע הממשי בטקסט, וכן את מעמדם של כל אלה בהקשרים רחבים יותר, בתרבות המוצא ובתרבות היעד כאחד. בעיות היסוד של התרגום מקורן בחוסר חפיפה שבין תרבויות ולשונות שונות. כל תרגום בהכרח ממוקם בין שני הקטבים הבאים: בין השאיפה לאדקוואטיות תרגומית (נאמנות למקור) ובין השאיפה לקבילות, ולמעשה הוא מעין פשרה ביניהם.

לעומת עמדה של נאמנות למקור, לא נתכוונו רוב המתרגמים בתקופת ההשכלה העברית ובדור התחייה לדבוק במקור ועשו ביצירה כבתוך שלהם⁴. לדוגמה, הנורמה התרגומית שביאליק, גדול משוררי דור התחייה לילדים, עמד בראשה, מייהדת את הטקסטים. עמדת המוצא שלו היא,

² א. מאלאדאווסקי קאדיע (1931). *א מאנטל פון א טונקעלן געוואנטל* וארשע: יידישער שול ארגאניזאציע אין פוילן. (מולדובסקי קדיה (1931). *מעיל מאריג לא ברור* ורשה: התאחדות בתי הספר היהודיים בפולין).

ב. מולדובסקי קדיה (1945). "גלגולו של מעיל" *פתחו את השער* תל אביב: הקיבוץ המאוחד. תורגם בידי נתן אלתרמן. הצירים מאת: תרצה

³ טורי גרעון (1980). "תרגום" *תורת התרגום* תל אביב: אוניברסיטת תל אביב עמ' 1.

⁴ א. פרידלנדר יהודה וחיים שוהם (תשל"ז). "ימות אדם" לקלופשטוק בתרגום עברי נשכח", מבוא *למות אדם* פראג 1817. רמת גן: אוניברסיטת בר-אילן עמ' 7.

ב. טורי גרעון (1998). ראשית התרגום המודרני לעברית: עוד מבט אחד. תדפיס מס. 1482007 אוניברסיטת תל אביב עמ' 109-110.

שסינתזה בין ארון הספרים היהודי ובין הטקסטים של התרבות המערבית, תיצור את התחייה התרבותית העברית שהציונות ייחלה לה. החיבור הזה יצר, בין השאר, טקסט רב-אנפין בצד הכנסה של המישור הביוגרפי והארס-פואטי⁵.

אלתרמן, גדול משוררי הדור הבא, מקבל את הנורמה שאפשר לעבד את המקור, אך הוא משנה את הפוקוס של הנורמה התרגומית המיידית את הטקסט, וממקד אותה בתרבות הארץ-ישראלית הצומחת בתקופתו, בדבד עם הכנסה של המישור הביוגרפי והארס-פואטי.

במאמר זה אדגים טענה זו בשיר "גלגולו של מעיל".

במקור נכתב השיר ביידיש בידי קדיה מולודובסקי בשנת 1931 בפולין, כאשר ברקע מתואר הווי של יהודים בשכונת עוני בוורשה. נתן אלתרמן תרגם את השיר בשנת 1945.

שינוי שם היצירה

במקור נקרא השיר: "מעיל מאריג לא ברור" אלתרמן שינה את שם היצירה ל"גלגולו של מעיל"⁶.

אצל קדיה, הכותרת מתמקדת בזווית ההומוריסטית המכילה קריצת עין לקורא – אף על פי שנאמר שהמעיל נתפר מאריג לא ברור והיה אפשר לצפות מלכתחילה לאריג טוב ופלאי, מתברר שמדובר במעיל מרופט.

אצל אלתרמן הכותרת מתמקדת בשרשרת המסירה – הגלגולים שעבר המעיל.

⁵ פוגל שמעונה (2004). **מגמות לאומיות בעיבודים לעברית לילדים של מעשיות האחים גרים בדור "התחייה"**. תל אביב: אוניברסיטת תל אביב.

⁶ במהדורה הראשונה נכתב: **גלגולו של מעיל**. לעומת זאת במהדורות המאוחרות נכתב: **גלגוליו של מעיל**. לא ברור אם השינוי נעשה על דעת המשורר.

מה יכול לסמל המעיל?

במציאות הקונקרטי בעבר, במשפחות רבות עברו הבגדים במשפחה מילד לילד. אך ביצירה הספרותית, בנוסף לפן הקונקרטי, אנו מתייחסים גם לסמל התרבות.

"הבגדים עושים את האדם", כמאמר הפתגם, והוא מסמל את הקודים החברתיים והתרבותיים. אנחנו כמו בגד – באים לעולם חדשים. במשך הזמן אנו מתכסים בקמטים ומתבלים, ובסופו של דבר, כמוהו, אנו מסיימים את תפקידנו.

המעיל יכול לסמל את המעמד הסוציו-אקונומי של המשפחה (אדם שלבוש בפראק או מקבץ נדבות שלבוש במעיל מרופט), את ההשתייכות לקבוצה (מעיל צבאי, מעיל של תלמיד ישיבה, מדי ספורט של קבוצת "הפועלי") או לחברה מסוימת. הלבוש או המעיל יכול להסתיר, אך הוא גם יכול להצהיר ולאפיין את הלוש אותו⁷: את ארץ המוצא של האדם, את המגדר, את מצבו האישי של האדם (בגדי חתן וכלה, בגדי חולה בבית חולים). המעיל גם יכול לסמן האם האדם ליברלי ומשוחרר או שהוא שמרני וקפדן. חוסר היכולת של הגיבורים ללבוש מעיל שמתאים למידותיהם מייצג חוסר סוציאליזציה ואת חוסר יכולתם להשתלב בקודים החברתיים של המעמד הבינוני.

הצגת המציאות החברתית מזווית אירונית אצל קדיה

קדיה, שבאה מבית משכילי-חרדי-בורגני, מלמדת לאחר מלחמת העולם הראשונה בבית ספר יהודי בשכונת עוני בוורשה⁸ את הביקורת החברתית המורכבת שלה, כתוצאה מחוויית המפגש עם המציאות הקשה הזאת, היא מעבירה, בין השאר, באמצעות שירה הומוריסטית-אירונית לילדים.

⁷ לעניין זה ראו: אביגור-רותם, גבריאלה (2007). *אדום עתיק* אור יהודה: כנרת זמורה-ביתן עמ' 187-188.

⁸ אופק, אוריאל (1985). ערך "מולודובסקי, קדיה" *לקסיקון אופק לספרות ילדים* תל אביב: זמורה-ביתן עמ' 365.

קדיה משתמשת במוטיב רווח בספרות העממית ובספרות: החייט העני שתופר לעשירי העם.⁹ כבר בפתחה היא מציגה את הזווית האירונית, שהחייט, שתופר לאחרים, אינו יכול לתפור מעיל לילדיו כמאמר הביטוי, "הסנדלר הולך יחף". כמו כן היא מסבירה מדוע היה צורך לתפור מעיל: "תפרו מעיל מאריג מיוחד לבחור הבכור שמואל, כדי שיוכל ללכת לבית הספר."¹⁰ כאילו הקור העז של החורף הפולני אינו סיבה מספקת לתפירת מעיל לילד בגיל הרך. שבירת הציפייה מדגישה את מצב העוני, אך מבטאת גם את תחושת הבושה של המשפחה ממצבה הכלכלי: לא נעים להורים לשלוח ילד לבית הספר ללא מעיל.¹¹

ביצירה זו מעבירים את המעיל שנתפר בשביל בן גם לבנות. החברה היהודית המסורתית בגולה הקפידה מאוד על שמירת ההפרדה בין המינים גם בלבוש, בחינת "לא ילבש גבר שמלת אשה"¹². ההפרה של נורמה זו מדגישה את עונייה של המשפחה, אך יחד עם זאת יש בה יסוד של חוסר הלימה שיוצר אפקט הומוריסטי.

גם את המשפחה מעצבת קדיה בפן אירוני:

א. כשבני הבית פוסקים שהמעיל יעבור להינדל משתמשת קדיה במילה: 'געזינדל'. במשמעות האחת פירושה: בני הבית, אך במשמעות השנייה פירושה: אספסוף.¹³

ב. שימוש בסלפסטיק כדי לתאר את חוסר הנימוס של הילדים: ביילה יורקת ובמעיל התפוצצו שלושה חורים, יוסל-בער

⁹ מוטיב שמופיע גם אצל עגנון. לדוגמה ראו: עגנון, ש"י (1966). "המלבוש" *עד הנה* תל אביב: שוקן עמי ש"ה-ש"כ וכן: עגנון, ש"י (1966). "שלוש אחיות" *עד הנה* תל אביב: שוקן עמי קצו-קצו.

¹⁰ תרגום חופשי שלי. כל התרגומים מיידיש שיובאו להלן הם בתרגום חופשי שלי. (ש.פ.)

¹¹ אלתרמן משנה את הסיבה להסבר הצפוי: "שיהיה לו חם בחוץ."

¹² דברים כב, ה.

¹³ אלתרמן תרגם: החבריה – מילה אמוטיבית חיובית שמתאימה לדור הפלמ"ח.

התגלגל במדרגות'לך וכל הכפתורים נפלו, הינדל מייבבת במיטה
שהיא איבדה את הכיסים¹⁴. לא רק פאנטל הוא שייגעץ.

ג. תיאור אופן הדיבור של בני הבית: הם אינם "אומרים" או
"מדברים" אלא יוצרים "המולה גדולה" (6 פעמים), "צועקים כולם,
כולם, כולם", "בצעקה רבה", "צועקים כולם, כולם, כולם בקול
אחד", "ובצרחות: אך, ואך, ורוח, וְנִי". גם פאנטל: מיילל, שורק,
צועק, נובח.

העיצוב ההומוריסטי של דמות הגיבור: פאנטל

מכל הילדים רק השם של פאנטל מתחרז עם מאנטל (=מעיל), וזו אירוניה,
כי הוא יקרע את המעיל. על אף שהוא מוצג כשיגעץ וכ"תכשיט", הנמען
צוחק עמו שהוא "סידר" את כולם, נהנה מהשנינות, משמחת החיים,
מהתעוזה ומהאותנטיות שלו.

אלוהיה

באקספוזיציה מציגה קדיה את החייט בחדרון ואת משפחתו מרובת
הילדים הקטנטנים, והיא מזכירה את העריסה העומדת מעל. אך היא
מציינת שבמעשייה שלה אין "שום גדי ושום צח" (אלתרמן מתרגם: "כאן
המעשה נפתח לא בגדי לבן וצח"). האלוזיה לקוחה משיר הערש העממי
בידיש, שתורגם לעברית בידי ביאליק: "תחת ערש בני הרך"¹⁵. בשיר שרה
האם לתינוקה על תקוותיה להצלחתו באווירה של טוהר וזִפּוּת. בשיר הערש
אמור הגדי ללכת למקום סחורה ולפרנס את הבן שילמד תורה ויכתוב
ספרים. בשיר של קדיה אין טוהר ואין הצלחה, אלא מציאות קשה.
המשאלה שהגדי יעבוד במקום הילד היא בלתי אפשרית והגדי הלבן והצח

¹⁴ אלטרמן אינו משמר את הסלפסטיק. אצלו הבן מרים ידיים והבת מתכופפת.

¹⁵ ביאליק, חיים נחמן (תשל"א) [1904]. "שיר ערש" בתוך: **שירים ופזמונות לילדים** תל
אביב: דביר עמ' פ"ג.

מצוי רק במעשיות. המציאות, בעיקר בגידול ילדים, היא קשה וכואבת. לכן אי אפשר עוד להעביר את המעיל הזה, כלומר, להוריש את צורת החיים הזאת לדור הבא, והשינוי יבוא בדמותו של פרץ. אצל קדיה, החברה היהודית מוצגת בעליבותה, אך הדברים נאמרים מתוך כאב ובהרבה אמפתיה.

הפירוש של אלתרמן לשיר של קדיה, "גלגולו של מעיל"

מהו גלגול ומהי משמעותו?

א. התפתחות בדרך של גלגול (מטמורפוזיס): אצל מינים מסוימים בטבע הצאצאים אינם דומים כלל להוריהם – לא בצורה, לא במזון ולא בסביבה שבה הם חיים. התפתחות כזו של צאצאים נקראת גלגול¹⁶.

ב. טלטול ונדודים – הרבה גלגולים עברו על ניצולי השואה עד שהגיעו לארץ.

ג. גלגול נשמות – תורת הגלגולים מבוססת על האמונה שהמוות אינו בהכרח סיומם של החיים הגשמיים, אלא הוא מעבר למציאות גשמית אחרת. לאחר המוות הנשמה עוברת מסע, היא מתגלגלת ונכנסת לתוך גוף אחר. באמצעות הגלגול יכולה הנשמה לתקן את מה שעיוותה בגלגול הקודם, וכל המסע הזה נועד לתיקון הנשמה.

ד. גלגול מחילות – האמונה כי בבוא המשיח יתגלגלו כל מתי עם ישראל בגולה באדמה, דרך מחילות ומנהרות, בייסורים רבים, עד שיגיעו לארץ ישראל ויקומו בה לתחייה.

ה. הגלגול נקשר בספרות העברית למעשייה החסידית של 'י' ל' פרץ, "גלגולו של ניגון".

¹⁶ רייספלד, סמדר (1999). "התפתחות בדרך של גלגול" בתוך: **מעגל החיים** תל אביב: מט"ח.

הגלגול נקשר אם כן לטלטולים, למטמורפוזה, לתיקון, לעלייה לארץ, ומההיבט הספרותי הוא נקשר לסיפור של יי' לי' פרץ. ההקשר הרב-אנפין הזה אינו מצוי במקור בידיש, והוא תוספת של אלתרמן.

הפרשנות הלאומית

שינוי שמות הילדים

כדי למקד את הטקסט בתרבות הארץ-ישראלית בתקופת היישוב, השתמשו היוצרים בנורמה של שינוי שמות הגיבורים לשמות ישראליים. אלתרמן היה יכול להשאיר את השמות היידישתיים שנתנה קדיה, כי הם היו מוכרים לנמען-הילד בתקופת חיבור היצירה. אך הוא לא רצה לקשר את התרגום לאווירה הגלותית, ולכן שינה אותם, בהתאם לנורמה.

אצל אלתרמן:

גדליהו-גוץ
שמריהו-לייזר
בילה
חיה
יחיאל פרץ

אצל קדיה:

שמוליק
ביילע
יאסל-בער (דב-יוסף)
הינדל
פאנטל

אצל קדיה השם הראשון הוא עברי: שמואל. שלושת השמות הבאים הם שמות בידיש: ביילע, יאסל-בער והינדל, ובשם האחרון מצויה השפעה פולנית: פאנטל. השמות הללו מבטאים את ההשפעות של העברית והפולנית שחדרו לתרבות היידיש בתקופה שבה נכתבה היצירה.

לכאורה היה אלתרמן יכול להשתמש בשם שמואל, או שמוליק, כי זהו שם ישראלי, שהיה נפוץ בתקופת היישוב יותר מגדליהו, ולתרגם את השם יאסל ליוסף (או בער לדב). הבחירה שלו להמיר את השמות הללו מעידה על

מגמתיות בתרגום. למעשה, הוא אמנם משתמש בארבעה שמות עבריים, אך לא בשמות שהיו נפוצים בחברה הישראלית בתקופה שבה חוברה היצירה. בחירה זו מעידה גם היא על פרשנות שהוא מלביש על התרגום. אצל קדיה השם של הבן החמישי פאנטל נקשר ל"פאן" שמשמעו בפולנית: אדון. אלתרמן המיר אותו בפרץ, שנקשר לפריצת גדר ומוסכמות. השמות הללו, גדליהו, שמריהו ופרץ, נקשרים לפרשנות הלאומית שנתן אלתרמן בתרגום: שרשרת המסירה היהודית נפרצת בפרץ. בדורות הקודמים היו אנשי מעלה, והשם גדליהו מבטא זאת. אחר כך המשיכו הדורות הבאים לשמור תורה ומצוות כמו שמריהו. אך בתקופתנו פרץ אינו רוצה עוד את הלבוש היהודי, הוא רוצה לבוש חדש. אילו עבר המעיל מטמורפוזות בשרשרת המסירה, היה אפשר לתקן אותו ולהפוך אותו לחדש. כיוון שהעבירו אותו כמות שהוא, הוא התבלה במהלך השנים, ולכן אינו מתאים עוד לפרץ. פרץ כשמו כן הוא: פורץ מסגרות. במקום שהמעיל יעבור גלגול, פרץ ודורו עוברים מטמורפוזה. הם משנים את לבושם, את המראה החיצוני שלהם ואת הסביבה שבה חיו הוריהם. ביצירה קורע פרץ את המעיל, ובמקביל, במציאות ההיסטורית רוצה דורו של פרץ להתנתק מן השורשים היהודיים ומהתרבות של היהודי הגלותי.

אלוזיות ששותל אלתרמן בטקסט:

א. השם פרץ: פרץ וזרח הם בניו התאומים של יהודה מתמר כלתו. פרץ זכה לשמו משום שפרץ ראשון מהרחם, אף על פי שזרח היה אמור לצאת ראשון. לפי פירוש הרמב"ן¹⁷ זרח ופרץ מייצגים שני כוחות שתמיד פעילים בתוך העם היהודי, הכוח היציב והקבוע של זרח, מול הכוח התוסס והפעיל, שתמיד מחפש מאבק, שאותו מייצג פרץ. פרץ הוא הראשון בשושלת המוליכה לדוד המלך, שממנו יבוא

¹⁷ פירוש הרמב"ן לספר בראשית פרק ל"ח פסוק כ"ט

המשיח, ובמדרש נקרא המשיח בן-פרץ¹⁸. בבחירה של אלתרמן לקרוא לגיבור פרץ הוא מכניס ליצירה את מוטיב המשיחיות החילונית¹⁹. האידיאולוגיה הציונית גרסה שבהגשמת החזון הציוני תבוא הגאולה ליהודי כאדם ולכל העם היהודי. פרץ במקורות, שמזרעו יבוא המשיח ויביא את הגאולה, מתגלגל ביצירה בדמותו של הצבר הפלמ"חניק הישראלי, שאמור לכבוש את הארץ ולגאול אותה.

ב. "האזיני ארץ ארץ" – כאשר עובר המעיל לפרץ, מעירה דמות המספר: "האזיני ארץ ארץ, מה עשה בו זה השרץ". הצירוף הכבול "האזיני ארץ" לקוח מדברי ישעיהו הנביא: "שמעו שמים והאזיני ארץ כי ה' דיבר; בנים גידלתי ורוממתי, והם פשעו בי."²⁰ הפסוק הזה מבטא את היחס ואת התחושה של המשפחה, שהיא גידלה את פרץ, אך הוא מרד בערכיה, כמו כל דור מחוללי התנועה הציונית ש"פשעו" ומרדו בערכי הוריהם.

יש לציין שבפסוק מצויה התיבה 'גידלתי', שאפשר לקשרה לבן הבכור ביצירה, **גדליהו**. אף על פי שהמרד נראה כהכרחי, התחושה של "מרדו בי" ו"פשעו בי" נשארת קשה.

ג. אלתרמן מתאר את המעיל כ"זהב פרוויים" לעומת קדיה שכותבת: "והמעיל חדש לגמרי". הצירוף הכבול לקוח מדברי הימים כאשר שלמה בונה את בית המקדש הוא מצפה את האולם המרכזי בזהב, שייבאו אותו ממקום שנקרא פרוויים²¹. הביטוי "זהב פרוויים" קיבל אחר כך משמעות של משהו משובח ביותר, יקר מפז.

¹⁸ ספר האגדה עמ' י"ז ועמ' צ"ז

¹⁹ לטענת אניטה שפירא אפשר להצביע על קווי אופי שהיו מוטבעים בציונות, המצביעים על שייכותה לזרמים המשיחיים החילוניים של זמנה. ראו: שפירא אניטה (תשמ"ח). "ציונות ומשיחיות מדינית" **תמורות בהיסטוריה היהודית החדשה** ירושלים: מרכז זלמן שז"ר עמ' 149-158.

²⁰ ישעיה א, ב

²¹ דברי הימים ב, ג, ו.

במישור הגלוי התיאור אירוני כמובן. האפקט האירוני הוא כפול, כי אלטרמן משתמש כאן, בנוסף לאלוזיה, במשחק מילים בין "פרווייס" ל"פרוזה", כאילו מדובר במעיל יוקרתי מפרוזה. במישור הסמוי הפרשני – הדור של פרץ, המורד, כלומר, דורו של אלטרמן, אינו מעוניין בלבוש של בית המקדש, והוא יבנה את הארץ בצורה אחרת. אולי פעם זה היה זהב פרווייס, אבל היום זה כבר לא מתאים, זה מיושן. מבחינת ההומור יש כאן אלמנט של חילון הקדושה. תיאור שנקשר לבית המקדש משמש לתיאור מעיל קרוע.

שינוי בהצגת המשפחה

אלטרמן אינו רוצה להציג את המשפחה בעליבותה. לכן הוא מנטרל את תיאורי הסלפסטיק של הילדים: הבת אצלו אינה יורקת אלא מתכופפת, והבן אינו מתגלגל במדרגות'לך אלא מרים ידיים. בנוסף, אלטרמן אינו מכנה את המשפחה "אספסוף" אלא "חבריה", שהיא מילה אמוטיבית חיובית שמתאימה לדור הפלמ"ח. כמו כן הוא מנטרל את אוירת "השוק" ואת ההמוניות בתיאור אופן הדיבור של בני הבית. אצלו בני הבית אינם יוצרים "המולה גדולה" (שש פעמים), לא "צועקים כולם, כולם, כולם", "בצעקה רבה", לא "צועקים כולם, כולם, כולם בקול אחד" "ובצרחות: אך, ואך, ורוח, וְנִי". אצלו "קם יריד בבית" ו"רועמים כולם כרעם". במקום להשתמש באלמנט הקטלוג של קדיה הוא ממיר אותו בחזרה (שלוש פעמים) על המשפטים הללו. ההמרה של שפת העגה במקור בשפה גבוהה תורמת גם היא לנטרול אוירת ההמוניות.

ההמרות הללו נעשות הן מטעמים חינוכיים הן מטעמי הפרשנות הלאומית. אלטרמן אינו רוצה להציג לפני הילד העברי התנהגות של ילדים פרחחים, וכן אינו רוצה להתמקד במעמד הנמוך ובבעיה הסוציו-אקונומית של המשפחה. השינוי שלו מגמתי, והוא משקף את האידיאולוגיה ואת תפיסת העולם של תקופת היישוב.

פרשנות חברתית-פסיכולוגית:

ביצירה קורע פרץ את המעיל שהמשפחה העבירה בין האחים במשך שש-עשרה שנה²². קבלת המעיל וההתייחסות השונה של האחים אליו, מייצגות את התפתחותו ואת תגובתו של האדם לערכי משפחתו וסביבתו. בתקופת הילדות ועד הבגרות מנחילות המשפחה והחברה לילד את האידיאולוגיה החברתית ואת ערכי המוסר, מחנכות את הילד להתנהגות הרצויה ומקנות לו את ערכי התרבות. התגובות של קבלת הערכים הללו מהמשפחה, מהמסורת ומהחברה שונות מאדם לאדם. בחלק מן המקרים האנשים מקבלים את המורשת בשלמותה וכך מעבירים אותה הלאה, כמו שמוליק ביצירה, שהעביר את המעיל שלם כפי שקיבל אותו. במקרים רבים האנשים מאמצים את הערכים הרלוונטיים בעבורם ואת חלקם הם מאבדים. שלושת האחים האחרים ביצירה מקבלים את המורשת, אינם מעזים למרוד בה, אך אינם מקבלים אותה בשלמותה ואת חלקה הם מאבדים, כמו חיה שאיבדה את הכיסים, לייזר שנפרמו לו השרוולים ובלה שהתעופפה לה הבטנה (לחילופין אצל קדיה יאסל איבד את הכפתורים והינדל איבדה את הכיסים). רוב האנשים הולכים בתלם; זה המעיל שהם מכירים והמוכר, גם אם אינו טוב, עדיף בעיניהם על הלא ידוע, מה גם שאין להם מעיל אחר. אך המיעוט פורץ מסגרות. את המהפכות החברתיות מובילים אנשים כמו פרץ. פרץ אינו מוכן לקבל את המציאות הסוציו-אקונומית של משפחתו, הוא אינו מוכן לקבל את המעיל שהם העבירו לו, וכדי לפרוץ את המעגל החברתי, הוא חייב להתנתק, לפעול באגרסיביות ולקרוע את המעיל. במקביל יש אנשים שמרגישים שהלבוש שהורישו להם מעיק עליהם, כבד מדי בעבורם, אינו מתאים לאישיותם, והם מתנערים ממנו.

²² אצל אלטרמן המעיל בן שתיים-עשרה שנה.

פירוש ארס-פואטי

על פי הפרשנות הזו, פרץ מדומה לאמן, למשורר, שמורד בלבוש הלירי שהוריש לו הדור הקודם, רוצה לפרוץ את הגבולות וליצור משהו חדש. אלתרמן לא רצה להיות, כפי שטוענת זיוה שמיר, אפיגון של ביאליק²³. הוא השתייך לחבורת הסופרים "יחדיו", שבראשה עמד אברהם שלונסקי, מי שנודע אז כמתנגדו הספרותי הגדול של ביאליק. בחירה זו להשתייך לקבוצה הספרותית המהפכנית השלטת של המודרנה היוותה מעין מרד של אלתרמן בסמכותו הספרותית של ביאליק, ושירתו ביטאה בטבעיות את ההוויה הארץ-ישראלית החדשה והרעננה, בשטף ריתמי טבעי²⁴. נתן אלתרמן כמשורר היה ממובילי המרד בדור של ביאליק ובפואטיקה שלו, ובדור הבא מרדו נתן זך ועמיחי בפואטיקה של אלתרמן. לטענתה של זיוה שמיר, דבריו של נתן זך לא היו אות הפתיחה למרידה בסמכותו של אלתרמן, כי אם אקורד הסיום שלה; היא התחילה בביקורתם של יונתן רטוש ו"הכנענים". זך יצא מנקודת מוצא פואטית – נגד המלאכותיות שבשירת אלתרמן, בריתמוס ובלשון הפיגורטיבית שלה. רטוש הציג את אלתרמן כטיפוס גלותי, והם ראו באלתרמן האירופי בעל קשת המראות הססגונית גורם נחות²⁵.

²³ שמיר זיוה (2001). "האגדה על 'הפרפר' שהתפרפר בפריז" **מאזניים** 75 תל אביב: אגודת הסופרים, גיליון 6 עמ' 11.

²⁴ באומגרטרן אורה (1971). "הקדמה" **נתן אלתרמן – מבחר מאמרי ביקורת על שירתו**. תל אביב: עם-עובד. ליקטה אורה באומגרטרן. עמ' 9.

²⁵ שמיר זיוה (1991). "מריבת-קיץ – על תחילת המרד בסמכותו של אלתרמן" **מאזניים** ס"ה. תל אביב: אגודת הסופרים גיליון 6 עמ' 59-62.

פירוש ביוגרפי

אלתרמן, כמו פרץ, מרד בשגרה וניהל חיי בוהמה. כפי שמתארת זיוה שמיר²⁶, אלתרמן היה משורר בוהמיין שהתגולל בבתי היין. משורר שביתו הוא בית הקפה וחיייו האישיים סוערים ומפוקפקים למדי. הוא חי עם אשתו רחל ואהובתו צילה בינדר. גם חיים גורי²⁷ מתאר אותו כ"בוהמיין" הבודד בינו ובאהבותיו החשכות.

אלוהיה

א. "גלגולו של ניגון"²⁸

בתרגום של אלתרמן, הגיבור נקרא **יחיאל פרץ**, שם שמכיל בתוכו את שמו של יי' ל' פרץ, שסיפורו "גלגולו של ניגון" (מעשייה חסידית) נקשר לתרגומו של אלתרמן.

המעשייה של פרץ עוסקת בשרשרת המסירה וההעברה של ניגון. על פי פרץ, הניגון מבטא את לב האדם; את אהבתו, את חסדו, את חמלתו, את געגועיו ואת צערו מחד גיסא, ומאידך גיסא הוא מבטא כל תאוה רעה, נקמה ונטירה.

בשרשרת מסירת הניגון אצל פרץ, ר' חיימ'ל צריך להביא לחתונה ניגון חדש. הוא שומע אישה בשוק שרה "מזל טוב" להכנסת כלה, והופך את הניגון ל"אל מלא רחמים" קדוש. אורחי החתונה לא אוהבים את השתפכות הנפש, לוקחים את הניגון והופכים אותו לריקוד התהוללות. משם מתגלגל הניגון לתיאטרון, והופך לניגון של הפקרות ולשירה של גיהנום.

משם מתגלגל הניגון לתיבת נגינה שמנגנת בה ילדה שנחטפה מבית הוריה. שני הנוודים שחטפוה מתעללים בה, היא חולה בטיפוס ומתעוורת

²⁶ שמיר זיוה (2005). "מבוא" **תיבת הזמרה חוזרת** – על שירי הילדים של נתן אלתרמן. תל אביב: הקיבוץ המאוחד עמ' 11-13.

²⁷ גורי חיים (1989). **אלתרמן ויצירתו**. ב"ש: אוניברסיטת בן-גוריון עמ' 19 בעריכת מנחם דורמן ואהרון קומס.

²⁸ פרץ יצחק לייבוש (1918). "גלגולו של ניגון" **כל כתבי י.ל. פרץ** אודיסה: מוריה.

בשתי עיניה. היא יוצאת מבית החולים, מקבצת נדבות ברחוב ושרה את הניגון המעורר לצדקה. תלמיד חכם שלומד תורה שומע אותה שרה ומגרש אותה, אך הניגון נכנס ללבו. התלמיד מזמר את הניגון לרבו, בניגון נכנסת נשמה יתרה והוא מתקדש. הרבי מקדש את הניגון וכל החסידים מצטרפים לניגון הקדוש. הניגון בגלגול האחרון חוזר למעלתו בקודש, וגם ליתומה נעשה תיקון ומחתנים אותה עם סופר סת"ם.

ברקע של מעשייה זו מוצגת החברה היהודית כתברה שמתאכזרת לענייה וליתומיה, חברה בעלת לב אבן, שהפריצות פשטה בה, שמלשינה על חבריה לרשויות כדי שירדפו אותם, חברה שהאבות בה בורחים לאמריקה ונוטשים את משפחותיהם, חברה שגונבים בה ילדים מבית הוריהם והם מתגלגלים ברחובות, חולים בטיפוס ומתעוורים.

ב"גלגולו של ניגון" של י' ל' פרץ משהו השתבש והזדהם בשרשרת המסירה, והוא מחייב תיקון חברתי עמוק.

גם אצל אלטרמן ב"גלגוליו של מעיל" מוצגת בעיה בשרשרת המסירה, ולכן הפתרון יכול לבוא רק בדמותו של פרץ, שפורץ גבולות ומנתק את שרשרת המסירה.

ב. שרשרת המסירה

שרשרת המסירה היהודית פותחת את מסכת אבות²⁹: "משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע, ויהושע – לזקנים, וזקנים – לנביאים, ונביאים מסרוה לאנשי הכנסת הגדולה." מול חמש מסירות במסורת היהודית מצויות חמש מסירות של המעיל ביצירה של קדיה/אלטרמן. שרשרת המסירה במסכת אבות מבטאת את הסינתזה וההתפתחות שעברה היהדות. הדור של פרץ (גיבור היצירה) ושל אלטרמן אינו יכול לקבל את המעיל, את המסורה הזאת, משום שהיא הפסיקה להתפתח והתאבנה, לכן המרד הכרחי והוא מתבטא ביצירה בקריעת המעיל.

²⁹ מסכת אבות פרק א' סימן א'

בעברית מצוי קשר אטימולוגי בין בגד ו- בגידה, מעיל ו- מעילה. המעיל מונע מן האדם לראות את האמת, כי הוא משמש ככיסוי, ורק אדם כמו פרץ, או הצבר הארץ-ישראלי, יכולים לחשוף את האמת. כמו שנאמר במדרש³⁰: רק כשיבוא בן-פרץ יחזור העולם לתיקונו.

שפה פשוטה מול שפה גבוהה

תרגום השואף להיות נאמן למקור אמור לשמר, בין השאר, את הרמה הלשונית של המקור, ולא להמיר שפה פשוטה בשפה גבוהה ולהפך. הנורמה התרגומית בדור התחייה הפגישה את הנמען-הילד עם לשון כתב על-תקנית, המירה שפה פשוטה במקור בשפה בעלת נורמה סגנונית גבוהה בעיבודים לעברית, והעלתה את הרמה הלשונית של הטקסטים. נורמה זו נבעה מתפיסה אידיאולוגית ששאפה לקשר את הטקסטים למורשת היהודית התנ"כית ולשפת התנ"ך. מחוללי התנועה הציונית ראו את עצמם ממשיכי גיבורי התנ"ך וההיסטוריה של היהודים שישבו בארץ, ובתנ"ך הם מצאו צידוק לשיבה לציון ולארץ המובטחת. כיוון שהם עשו שימוש בסגנון נבואי לתכנים חילוניים, קיבלו הטקסטים שלהם אווירה של רוממות, קדושה ופיוטיות. נורמה זו גם העשירה את שפתו של הילד והרחיבה את אוצר המילים שלו. מטרה זו התאימה לאנשי החינוך שגרסו, שאחת ממטרותיה של ספרות הילדים היא להעשיר את שפת הילד. יחד עם זאת, הרמה הלשונית הגבוהה לא תמיד מתחשבת בנמען-הילד, מקשה על הקריאה ובמקרים רבים מקשה על הבנתו. הנמען-הילד היה אמור לזכור בעל-פה את המילים שאינו מבין, כמו גם את הצירופים הכבולים בעזרת החריזה, המשקל והריתמוס, ובאמצעותם הן חדרו לאוצר המילים שלו.

אלתרמן ובני דורו קיבלו נורמה זו, כיוון שהיא התאימה לתפיסתם האידיאולוגית, והם תרגמו את היצירות לילדים בשפה גבוהה, עשירה ופיוטית. הרמה הלשונית של קדיה במקור מורכבת משפת כתב תקנית

³⁰ ספר האגדה עמ' י"ז, עמ' צ"ז.

מעורבת בשפת עגה וקללות. אלתרמן ממיר את שפת הכתב התקנית בשפת-
כתב על-תקנית לדוגמה:

א. קדיה: "תפרו מעיל/ מאריג מיוחד/ לבחור הבכור שמואל/
כדי שיוכל ללכת לבית-הספר."

אלתרמן: "הוי, תפרו מעיל של חורף/ בעל סדק צר מעורף, /
לבחור גדליהו-גוף שיהיה לו חם בחוץ."

ב. קדיה: "לבש אותו שמוליק שלוש שנים / והמעיל חדש
לגמרי."

אלתרמן: "רץ גדליהו בו שנתיים / והמעיל – זהב פרוויים!"
בנוסף לכך ממיר אלתרמן את שפת העגה לשפת כתב על-תקנית לדוגמה:

א. קדיה: "פעם הוא התגלגל במדרגות'לך / והסוף לכל
הכפתורים."

אלתרמן: "פעם בילה מתכופפת.../ הבטנה, הוי, מתעופפת!"

ב. קדיה: "כבר לבש את המעיל / התכשיט פאנטל"

אלתרמן: "ובכן בדרך-ארץ / את המעיל לבש לו פרץ"

ג. קדיה: "קמה המולה, זעקה / – אד, ואד, ורוח, וני! / מעיל
כזה, מעיל כזה / נופל בחלקו של פאנטל התכשיט."

אלתרמן: "מביטים כולם בפחד, / רועמים כולם ביחד: / איזה
בגד לתפארת, / איזה מין מעיל אדרת!"

ההמרות הללו הפכו את היצירה לעשירה ולפיוטית יותר,
והשימוש בחרוזים מושלמים ובהברקות מתוחכמות שבה את לב
הקוראים, ילדים ובעיקר מבוגרים.

סיכום

אצל קדיה היצירה עוסקת, בין השאר, ביכולת לפרוץ את המעמד הסוציו-
אקונומי של המשפחה. הגיבור פאנטל, כשמו כן הוא, אדון שאינו מוכן
לקבל את המעיל=המעמד הסוציו-אקונומי שהורשה לו משפחתו, ולכן, כדי

ליצור את השינוי, הוא קורע את המעיל. הוא מורד ומוליך מהפכה חברתית שעוקרת את הישן, משנה את הסדר החברתי הקיים, כדי לבנות סדר חברתי חדש וצודק יותר.

אצל אלתרמן מדובר במהפכה תרבותית ולאומית. פרץ ובני דורו של אלתרמן, שמייצגים את הפן המחדש והתוסס ביהדות, רוצים להתנתק מהתרבות של היהודי הגלותי ומתפיסת עולמו הלאומית וליצור תרבות ולאומיות ארץ-ישראלית חדשה.

ביבליוגרפיה

אביגור-רותם, גבריאלה (2007). **אדום עתיק**. אור יהודה: כנרת זמורה-ביתן אופק, אוריאל (1985). הערך "מולודובסקי, קדיה", **לקסיקון אופק לספרות ילדים**. תל אביב: זמורה-ביתן

באומגרטרן אורה (1971). "הקדמה" בתוך: **נתן אלתרמן – מבחר מאמרי**

ביקורת על שירתו. תל אביב: עם-עובד. ליקטה אורה באומגרטרן

ביאליק, חיים נחמן (תשל"א) [1904]. "שיר ערש" בתוך: **שירים ופזמונות**

לילדים. תל אביב: דביר

גורי חיים (1989). **אלתרמן ויצירתו**. באר שבע: אוניברסיטת בן-גוריון.

בעריכת מנחם דורמן ואהרון קומם

טורי גדעון (1980). "תרגום" בתוך: **תורת התרגום**. תל אביב: אוניברסיטת

תל אביב

טורי גדעון (1998). ראשית התרגום המודרני לעברית: עוד מבט אחד.

תדפיס מס. 1482007 אוניברסיטת תל אביב

מאלאדאווסקי קאדיע (1931). **א מאנטל פון א טונקעלן געוואנטל**. וארשע:

יידישער שול ארגאניזאציע אין פוילן. (מולודובסקי קדיה (1931). **מעיל**

מאריג מיוחד. ורשה: התאחדות בתי הספר היהודיים בפולין)

מולודובסקי קדיה (1945). "גלגולו של מעיל" בתוך: **פתחו את השער**. תל

אביב: הקיבוץ המאוחד. תורגם בידי נתן אלתרמן. הציורים מאת תרצה

מסכת אבות

ספר דברים

ספר ישעיהו

ספר דברי הימים

ספר האגדה

עגנון, ש"י (1966). "המלבוש" בתוך: **עד הנה**. תל אביב: שוקן

עגנון, ש"י (1966). "שלוש אחיות" בתוך: **עד הנה**. תל אביב: שוקן

פוגל שמעונה (2004). **מגמות לאומיות בעיבודים לעברית לילדים של מעשיות האחים גרים בדור "התחייה"**. תל אביב: אוניברסיטת תל אביב.

פרידלנדר יהודה וחיים שוהם (תשל"ז). "מות אדם' לקלופשטוק בתרגום עברי נשכח", מבוא **למות אדם**. פראג 1817. רמת גן: אוניברסיטת בר-אילן

פרץ יצחק לייבוש (1918). "גלגולו של ניגון" בתוך: **כל כתבי י' ל' פרץ**. אודיסה: מוריה

רייספלד, סמדר (1999). "התפתחות בדרך של גלגול" בתוך: **מעגל החיים**. תל אביב: מט"ח

רמב"ן – פירוש הרמב"ן לספר בראשית שמיר זיוה (1991). "מריבת-קיץ – על תחילת המרד בסמכותו של אלטרמן" בתוך: **מאזניים ס"ה**. תל אביב: אגודת הסופרים

שמיר זיוה (2001). "האגדה על 'הפרפר' שהתפרפר בפריז" בתוך: **מאזניים 75**. תל אביב: אגודת הסופרים

שמיר זיוה (2005). "מבוא" בתוך: **תיבת הזמרה חוזרת – על שירי הילדים של נתן אלתרמן**. תל אביב: הקיבוץ המאוחד

שפירא אניטה (תשמ"ח). "ציונות ומשיחיות מדינית" בתוך: **תמורות בהיסטוריה היהודית החדשה**. ירושלים: מרכז זלמן שז"ר

נספח

קדיה מולודובסקי

מעיל מאריג לא ברור (מיוחד, מוזר) 1931

(תרגום מילולי)

צל החייט בחדרון
מלא ילדים, בלי עין הרע,
ילדים קטנטנים כמו פרג
עומדת עריסה מעל.

נהייתה המולה בחדרון:

- הנה לכם צרה חדשה!

שמוליק את המעיל לבש

והמעיל קטן במותן.

עכשיו מתחיל המעשה,

לא בגדיים ולא בלְבָנִים,

אלא מעשה במעיל

מאריג לא ברור.

נו אז מילא –

עכשיו לבשה את המעיל ביילה.

תפרו מעיל

מאריג לא ברור

לבחור הבכור שמואל,

כדי שיוכל ללכת לבית הספר.

הלכה איתו בילה שלוש שנים

והמעיל חדש לגמרי.

הלכה איתו ביילה עוד שנה

והמעיל יפה יותר אפילו.

הלך איתו שמוליק שלוש שנים,

והמעיל חדש לגמרי.

הלך איתו שמואליק עוד שנה,

והמעיל יפה יותר אפילו.

פעם אחת ביילה ירקה

נפרמו במעיל שלושה תפרים.

נהייתה המולה בחדרון :
- הנה לכם צרה חדשה!
כשביילה רק יורקת
נפרמים במעיל שלושה תפרים?

הלכה איתו הינדל שלוש שנים,
והמעיל חדש לגמרי.
הלכה איתו עוד שנה
והמעיל לא איבד אף שיערה.

מה כבר יכול לקרות?
הלך עם המעיל יוסל-בר (דב-
יוסף).

פעם אחת נהייתה המולה גדולה,
כולם עומדים בחבורה,
הינדל מייבבת על המיטה –
היא איבדה את אחד החפתים.

הלך איתו שלוש שנים
והמעיל חדש לגמרי.
הלך איתו עוד שנה,
והמעיל יפה יותר אפילו.

צועקים כולם, כולם, כולם :
- זהו זה עלמה, כלה,
שוכבת במיטה ומייבבת!
איך זה מאבדים את אחד
החפתים?

פעם אחת הוא התגלגל
במדרגות'לך
והסוף לכל הכפתורים.

עכשיו לבש את המעיל
הצעיר מכולם פאנטל.

נהייתה המולה בחדרון :
- הנה לכם צרה חדשה!
ללכת וליפול במדרגות'לך
ולאבד את כל הכפתורים?

פאנטל, פאנטל, אוי זה בחור-
צעיר!

מתחבר עם כלבים וחתולים,
רודף לו אחרי כל עגלה,
מרביץ וחוטף מכות בעצמו,
מייל, שורק, צועק, נובח
ואמא צוחקת ומקללת.

ואז פוסקים בני הבית (גם
אספסוף) :
- עכשיו תלך עם המעיל הינדל.

עכשיו כבר לבש את המעיל
התכשיט פאנטל.

מיד ביום הראשון,
הוא תלש פינה שלמה.

ולמחרת בבוקר
הוא קרע חור בברך.

ובאותו היום לפנות ערב
בלי צווארון אותו הביא,

עם שני חורים גדולים כמו עיניים
בשני המרפקים.

קמה המולה, זעקה :

- אך, ואך, ורוח וְנִי!

מעיל כזה, מעיל כזה

נופל בחלקו של פאנטל התכשיט.

פעם אחת פאנטל לא התעצל,

בא בריצה ערום, חשוף

צועקים כולם ביחד

כולם, כולם בקול אחד :

- תכשיט, שייגעץ, עטלף,

איפה המעיל? רק תגיד לנו!

עונה להם הנער החביב

בלשון כל-כך חדה :

את הדש הימני

הענקתי לחתול השחור.

ואחר-כך את הדש השמאלי

הענקתי לחתול הלבן,

ואת השאר חור על חור

הם יקבלו בשבוע הבא.

קמה המולה, זעקה :

אך, ואך, ורוח וְנִי!

מעיל כזה, מעיל כזה

נופל בחלקו של פאנטל התכשיט!